

סוגיה יד: מלאכת יום טוב (19): פרטי דינים במלאכת יום טוב

רקע

סוגייתנו עשירה בפרטים, אנו נתמקד בעיקר בשני נושאים:
א. מלאכת אוכל נפש שיש חשש שלא תביא לאכילה.
ב. מלאכה לצורך אוכל נפש שגם מתקנת את הכלי.

מקורות

א. לג:-לד. "ואין מלבנין את הרעפים... ואין חוששין שמא תקרע"
ב. תוס' ד"ה הכא, ואין מפיגין, ואין אופין, אין
ר"ן יט. באלפס ד"ה גמ'
רא"ש סי' טו ד"ה גמ'
רא"ה ד"ה ת"ר תנור וכירים, ואין אופין בפורני
ג. רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ב ה"ד; פ"ג הל' ז, י-יא; פ"ד ה"ז
ד. שו"ע סי' תצח סע' ח ומשנה ברורה [בעיקר: סקמ"ט]
סי' תק סע' ד ומשנה ברורה
סי' תקב סע' א, "ואין נופחין... מלמעלה למטה", סע' ד ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק
כד-כה]
סי' תקז סע' א, ה ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ג, כז, ל]
סי' תקח ומשנה ברורה [בעיקר: סק"ב]
סי' תקי סע' ו-ז ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה ת"ר תנור וכירים, ואין אופין בפורני

תנו רבנן תנור וכירים חדשים הרי הן ככל הכלים הניטלין בחצר. פירוש ולא חיישינן דפקען אגב
דחדשים ואשתכח דלאו ראויין לזוז. אבל אין סכין אותן שמן ואין טשין אותן במטלית. דהשתא
עושה אותן כלי. ואין מפיגין אותן בצונג כדי לחסמן ואם בשביל לאפות מותר. ואף על פי
שמחסמן, לא דמי לליבון רעפים דאסרינן לעיל דהתם גומר אותן למלאכה אחרת בלא בישול
שמשמשין בה בחול. ולא דמי למאי דאסרינן לעיל כיבוי בקעת שלא תתעשן הקדרה, דהתם אינו
משתמש באותה מלאכה כלל אבל כאן משתמש הוא בחום התנור שיהא מזוג. ולא דמי למאי
דאמרינן לעיל דאין שוברין כלי לצלות בו, דהתם עושה כלי ועשייתו קודמת לתשמיש שמשמש
בו אבל כאן הבערה היא גופה חשיבא אוכל נפש.
ואין אופין בפורני חדשה שמא תיפחת. דמילתא דעבידא הוא ואפילו למאן דלא חייש לעיל
לרעפים.

הסבר הסוגיה

"אין מלבנין את הרעפים לצלות בהן". [משנה לג.]

המשנה אוסרת ללבן רעפים לצלות בהם. הגמ' מביאה שני הסברים למשנה:
 א. אסור ללבן רעפים חדשים מפני שצריך לבדקם לפני כן אם הם עמידים בליבון. בליבון ללא בדיקה יש חשש שמא הרעפים ישברו ומלאכת הליבון לא היתה לצורך אוכל נפש.
 ב. אסור ללבן רעפים מפני שהליבון מחסמם, ואסור לעשות כלי ביום טוב [פשוט הגמ', וכך מוכח מרש"י (ד"ה ואמרי לה שצריך לחסמן) שרק רעפים חדשים מתחסמים בליבונם. מהרמב"ם (פ"ג הי"א) משמע שהוא אוסר אף רעפים ישנים, וכנראה לדעתו "רעפים חדשים" נאמר רק לפי ההסבר שצריך לבדקן].

בשני ההסברים הללו יש חידוש. בהסבר הראשון חידוש כפול:

א. שחוששים למיעוט שנשברים בליבון ראשון. היה ניתן לומר שבכל התורה סומכים על רוב, וגם כאן ניתן לסמוך על הרוב שאינם נשברים, ואין צורך לחשוש למיעוט הנשברים.
 ב. לחשש שישברו הרעפים יש משמעות הלכתית. היה ניתן לומר שהגדרת המלאכה כמלאכת אוכל נפש אינה תלויה בתוצאה אלא בכוונה, מלאכה שנעשתה לצורך אוכל נפש מוגדרת כמלאכת אוכל נפש אפילו אם בפועל לא שימשה לצורך אוכל נפש. דין רעפים שנשברו בליבונם כדין אוכל נפש לא נאכל ביום טוב, ובשניהם המלאכה היתה מלאכת אוכל נפש שמוותר לעשותה ביום טוב.

החוששים לשבירת הרעפים יכולים להסביר בשתי דרכים את המשמעות ההלכתית של שבירתם:

1. מלאכת אוכל נפש מותנת בכך שהאוכל נאכל ביום טוב, כשנשברו הרעפים מתברר למפרע שנעשתה מלאכה שלא לצורך אוכל נפש, ועבר באונס על איסור מלאכה ביום טוב [הבנה זו אינה תואמת לדין "הואיל" ששם אף פוטנציאל לאכילה מגדיר את המלאכה כמלאכת אוכל נפש. ניתן לומר ששם מדובר מהתורה, ומדרבנן צריך אכילה ממש. ניתן לומר שיש הבדל בין מלאכה באוכל עצמו למלאכה ברעפים, וליבון רעפים מוגדר כאוכל נפש רק אם הליבון הכין אוכל נפש. מהשוואת הגמ' לשחיטת ספק טריפה מוכח שלא כהסבר זה].

2. ליבון הרעפים מוגדר כמלאכת אוכל נפש אף כשנשברו הרעפים. חכמים אסרו ללבן בהם רק כדי למנוע טרחה שלא לצורך.

החידוש בהסבר השני שתיקון הכלי הנגרם מהמלאכה אסור למרות שהמלאכה נעשתה לצורך אוכל נפש.

הגמ' דנה האם מותר לשחוט בהמה שיש בה רעותא שהיא טריפה, ואומרת שהדין תלוי בשני ההסברים למשנה. לפי ההסבר "מפני שצריך לבדקן" אסור לעשות מלאכה שיש חשש שלא תשמש לצורך אוכל נפש, ולכן אסור לשחוט ספק טריפה. לפי ההסבר "מפני שצריך לחסמן" אין חוששים שמא המלאכה לא תשמש לאוכל נפש, ומותר לשחוט ספק טריפה. הרמב"ם [פ"ב ה"ד] והרא"ש [סי' טו] פוסקים כהסבר "מפני שצריך לחסמן", ומתירים לשחוט ספק טריפה ביום טוב.

פסק הרמב"ם והרא"ש קשה מהברייתא בסוף הסוגיה האוסרת לאפות בפורני חדשה שמא תפחת, משמע שחוששים שמא המלאכה לא תשמש לצורך אוכל נפש. נחלקו הראשונים בתירוצי הברייתא:

תוס' [ד"ה ואין אופין] מפרש ששכיח שפורני חדשה תשבר, ולחשש שכיח כולי עלמא חוששים.

הרמב"ם [פ"ג ה"י] מפרש שהחשש בפורני אינו שמא המלאכה לא תשמש לצורך אוכל נפש אלא "שמא תפחת ותפסיד הלחם וימנע משמחת יום טוב".

הרמב"ם ותוס' נחלקו בשני ההסברים שהובאו לעיל לדין "מפני שצריך לבדקן". התוס' סובר שאסור לעשות מלאכה שיכולה להתברר כמלאכה שאינה לצורך אוכל נפש והמחלוקת ברעפים חדשים היא רק האם צריך לחשוש למיעוט, פורני שכיח שישבר, וכולי עלמא חוששים.

הרמב"ם סובר שמותר לעשות מלאכה שיכולה להתברר כמלאכה שאינה לצורך אוכל נפש, האיסור לאפות בפורני הוא רק מפני החשש שיפסד הלחם, ולא מחשש של מלאכה שלא לצורך.

הראשונים מקשים על האוסרים ללבן רעפים "מפני שצריך לחסמם" והרי הברייתא בהמשך הסוגיה מתירה להפיג תנור בצונן כשמפיג לצורך אפיה, אף שההפגה מחסמת את התנור. הראשונים מתרצים שלושה תירוצים לשאלה זו:

א. תוס' [ד"ה ואין מפיגין] מתירן שהפגת תנור בצונן אינה מחסמת בודאות. כשעושה לצורך חיסום אסור, וכשעושה לצורך אפיה מותר.

ב. הר"ן [יט. באלפס ד"ה גמ'] מתירן: "התם [בליבון רעפים] תקונו של כלי קודם לתשמיש שמשמש בו אבל כאן בשעת תשמישו הוא שמתקן לתשמישו", מותר להפיג תנור בצונן, מפני שהפת בתנור וצינור התנור גורם לשתי פעולות בבת אחת: גם חיסום התנור וגם אפיה הפת בטמפרטורה מתאימה. אסור ללבן רעפים מפני שחיסומם קודם לצליה בהם.

ג. הרא"ה [ד"ה ת"ר תנור וכירים] מתירן: "ולא דמי לליבון רעפים דאסרינן לעיל דהתם גומר אותן למלאכה אחרת בלא בישול שמשמשין בה בחול", חיסום התנור מכשירו רק לאפיה, חיסום הרעפים מכשיר אותם למלאכות נוספות ולא רק לצליה.

תוס' סובר שמלאכה שיש לה שתי השלכות, אחת לצורך אוכל נפש ואחת לצורך תיקון כלי, מוגדרת כאילו עשה שתי מלאכות שונות, וכיוון שאסור לעשות מלאכה לצורך תיקון כלי, המלאכה אסורה. כשעושה מלאכה שיש לה שתי השלכות, אחת ודאית [אוכל נפש] ואחת מסופקת [תיקון כלי], ההשלכה הודאית מגדירה את תכלית המלאכה, וההשלכה המסופקת כאילו אינה.

הר"ן סובר שמלאכה שיש לה שתי השלכות, אחת לצורך אוכל נפש ואחת לצורך תיקון כלי, מוגדרת כמלאכה לצורך אוכל נפש, אבל כשתיקון הכלי עכשוי והכנת האוכל עתידית, המלאכה מוגדרת כמלאכה לצורך תיקון הכלי.

הרא"ה סובר כתוס' כשתיקון הכלי אינו קשור לאוכל נפש, ומסכים עם הר"ן כשתיקון הכלי מיועד לצורך אוכל נפש.
 לדעת הר"ן מותר לבשל בקדרה חדשה מפני שחיסום הכלי והבישול נעשים בבת אחת.
 תוס' [ד"ה הכא] מתיר לבשל בקדרה חדשה מפני שלדעתו חיסום הכלי מתבצע רק כשמלבנו ללא נוזלים.

סיכום

נחלקו הראשונים האם מותר לעשות ביום טוב מלאכה כשידוע שיכול להיות שלא תשמש לצורך אוכל נפש. הרמב"ם סובר שמותר בכל מקרה, התוס' סובר שמותר רק כשהאפשרות שהמלאכה לא תשמש לאוכל נפש אינה שכיחה.
 נחלקו הראשונים האם מותר לעשות מלאכה המשמשת גם לאוכל נפש וגם לתיקון כלי.
 תוס' סובר שאסור, הר"ן סובר שמותר כששניהם ביחד, ואסור כשתיקון הכלי קודם לאוכל נפש.

הלכה

השו"ע פוסק כרמב"ם שמותר לעשות מלאכה שיכול להיות שלא תשמש לצורך אוכל נפש. לפיכך פוסק [סי' תצח סע' ה] שמותר לשחוט עוף שיש חשש לריסוק איבריו, ואוסר [סי' תקז סע' א] לאפות בפורני גדולה רק מחשש שיפחת הלחם. המשנה ברורה [סי' תצח סקמ"ט] מביא הכרעת האחרונים שאסור לעשות מלאכה כשיש חשש של מחצה על מחצה שהמלאכה לא תשמש לצורך אוכל נפש.

השו"ע [סי' תקח סע' א] אוסר ללבן רעפים ולצללות עליהם מפני שמחסמם. הוא [סי' תקב סע' ד] מתיר לבשל בקדרות חדשות והרמ"א אוסר, מהלשון "לדידן מותר", מוכח שאין ביניהם מחלוקת מהותית אלא רק מחלוקת מציאותית האם כלים שלנו מתחסמים בבישול. הוא [סי' תקז סע' ה] מתיר להפיג חום התנור לצורך אפיה.